

Azərbaycanda vergi gəlirlərinin strukturu və vergi yükü

written by BRI Economic Team BAI İqtisadi Qrupu

Azərbaycanda bir qayda olaraq dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərinin analizində yalnız ənənəvi tədiyə növlərinin (mənfəət vergisi, ƏDV, əmək haqqından tutulan gəlir vergisi və s.) yığımindan daxilolmalar diqqətdə saxlanılır. Məsələn, Maliyyə Nazirliyinin 2024-cü ilin yekunları üzrə açıqladığı büdcə [icmalından](#) da görünür ki, bu sənəddə icmal büdcənin vergi daxilolmalarının ümumi həcmi barədə hər hansı məlumat yoxdur. *Vergi daxilolmaları* adı altında təqdim olunan rəqəmlər yalnız Dövlət Vergi Xidmətinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin topladığı vergi və rüsumları əhatə edir.

Eyni yanaşmanı Hesablama Palatasının hazırladığı büdcə rəylərində də görmək mümkündür. Qurumun [rəyləri](#) icmal büdcə üzrə deyil, onun ayrı-ayrı elementləri (dövlət büdcəsi, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və s.) ilə bağlı olduğundan Palatanın sənədlərində də Azərbaycan iqtisadiyyatının məcmu vergi yükü barədə ümumiləşdirilmiş məlumatlar olmur. Hesablama Palatası hətta dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərinə gömrük qurumlarının tətbiq etdiyi gömrük rüsumlarını belə *vergi daxilolmaları* anlayışından kənar saxlayır. Halbuki gömrük rüsumları tipik dolay vergilər kimi (ƏDV, aksiz) məhsulun dəyərinə və ya natural həcminə tətbiq edilir, mahiyyətəcə vergidir. Hesablama Palatasının 2023-cü il üzrə dövlət büdcəsinin icrasına dair [rəyində](#) büdcənin vergi gəlirləri 20,262 milyard manat göstərilir. Bu məbləğ isə həmin dövrdə Dövlət Vergi Xidmətinin vergi yığımları ilə (15,552 milyard manat) idxal rüsumları nəzərə alınmadan Gömrük Komitəsinin topladığı verginin ümumi məbləğinə (4,710 milyard manat) uyğundur.

Halbuki inkişaf etmiş ölkələrdə sosial ayırmalarda (pensiya,

işsizlik və tibbi sığortaya görə ödənişlər) hökumətin vergi gəlirlərinin strukturu ilə bağlı açıqlanan statistika nəzərə alınır. Hətta bəzi ölkələrdə bu ödənişlər *sosial vergi* adlandırılır.

İqtisadi İnkşaf və Əməkdaşlıq Təşkilatının (OECD) yanaşması

Sosial vergilərin vergi daxilolmalarının tərkibinə daxil edilməsi ona görə vacibdir ki, vergi və vergi xarakterli bütün ödənişlər tam nəzərə alındığı halda iqtisadiyyatın real vergi yükü etibarlı şəkildə müəyyən edilə bilər. OECD vergi gəlirinə dair açıqladığı illik qlobal [hesabatlarda](#) məhz bu cür metodoloji yanaşmadan istifadə edir. 2022-ci ilin yekunlarını əks etdirən ən son hesabat əsasən, OECD ölkələri üzrə ümumi vergi gəlirlərinin 25%-ni sosial ayırmalar, 24%-ni fiziki şəxslərin gəlirlər vergisi, 21%-ni ƏDV, 12%-ni şirkətlərin mənfəət vergisi üzrə ödəmələri təşkil edib. Öz növbəsində, ümumi vergi gəlirlərində ƏDV-dən savayı məhsul və xidmətlərə tətbiq olunan digər dolay vergilərdən (məsələn, aksizlər) daxilolmaların payı 11%, yerdə qalan vergilər (məsələn, sərvət və əmlaka görə) üzrə ödəmələrin xüsusi çəkisi 8% olub. Göründüyü kimi, əsasən yüksək inkişaf etmiş ölkələrdən ibarət OECD üzrə vergi daxilolmalarının təxminən üçdə biri (33%) dolay vergilərdən, yəni bilavasitə istehlakçıların cibindən çıxan vergi növlərindən formalaşır. Sosial ayırmalar və əmək haqqı üzrə gəlir vergisindən daxilolmaların birlikdə payı 49%-dir və bu, onu göstərir ki, bütün vergi gəlirlərinin təxminən yarısı maddəli əməyin tətbiqi ilə bağlıdır. Bilavasitə biznesin vergi yükünün kifayət qədər aşağı olduğu görünür. Belə ki, sosial ayırmaların təxminən yarımbarı şəkildə işçi və işəgötürən arasında bərabər bölündüyü nəzərə alınsa, sosial ödəmələr, mənfəət vergisi və mülkiyyətə görə vergilər üzrə daxilolmalar da hesaba alınmaqla, biznesin vergi ödənişlərinin məcmu vergi daxilolmalarında payı 30% ətrafındadır.

Azərbaycana gəldikdə, OECD-nin statistik metodologiyasına uyğun olaraq, 2023-cü ildə icmal büdcənin vergi daxilolmalarının ümumi məbləği 28,374 milyard manat olub. Bu

hesablama Maliyyə Nazirliyinin icmal büdcəyə daxil olan ayrı-ayrı büdcə həlqələri üzrə açıqladığı illik [məlumatlar](#) əsasında aparılıb. Həmin daxilolmaların tədiyə növləri üzrə məbləği və ümumi vergi gəlirlərində payı aşağıdakı kimi olub:

- ƏDV – 8,128 milyard manat (28,6%);
- Mənfəət vergisi – 8,027 milyard manat (28,3%);
- Sosial ayırmalar – 6,485 milyard manat (vergi daxilolmalarında payı 22,9%);
- Fiziki şəxslərin gəlir vergisi – 1,657 milyard manat (5,8%);
- Gömrük rüsumları – 1,627 milyard manat (5,7%);
- Aksizlər – 1,452 milyard manat (5,1%);
- Digər vergilər – 998 milyon manat (3,6%).

Qeyd etmək lazımdır ki, burada *sosial ayırmalar* dedikdə maddəli əmək sahiblərindən və fərdi sahibkarlardan pensiya, işsizlik və tibbi sığortaya görə tutulan ayırmalar nəzərdə tutulur. 2023-cü ildə pensiya sığortası üzrə ödəmələr 5,085 milyard manat, tibbi sığorta üzrə ayırmalar 973,1 milyon manat, işsizlik sığortası üzrə ödəmələr isə 241 milyon manat təşkil edib.

Azərbaycanda dolaylı vergilər (ƏDV, aksizlər və gömrük rüsumlarının birgə cəmi) üzrə daxilolmaların ümumi vergi gəlirlərində payı 40%-ə yaxın olub və bu OECD-nin orta göstəricisindən (33%) xeyli yüksəkdir. Gəlirlərdən tutulan vergilər üzrə daxilolmaların xüsusi çəkisi isə 57% təşkil edib ki, bu isə OECD-nin orta göstəricisindən (61%) bir qədər azdır.

Azərbaycanda vergi yükü nə qədər ağırdır?

Vergi yükünün ölkələrarası müqayisəsi üçün istifadə olunan vergi daxilolmalarının ÜDM-ə nisbəti göstəricidir. Rəsmi statistikanın 2023-cü il üzrə Azərbaycanda ÜDM-nin həcminə dair [məlumatını](#) nəzərə alsaq (ÜDM-nin məbləği 123 milyard

manat), vergi yükünün 23% olduğu görünür. Bu göstərici yuxarıda sosial ayırmalar da daxil olmaqla, ümumi vergi gəlirlərinin 28,374 milyard manat olduğunu əsas götürərək hesablanıb.

OECD-nin son global [hesabatına](#) görə, 2022-ci ildə OECD ölkələri üzrə orta vergi yükü göstəricisi 34%, Latın Amerikası ölkələri üzrə 21,5% Asiya-Sakit Okean regionuna daxil olan ölkələr üzrə 19,3%, Afrika regionu üzrə 16% təşkil edib. Göründüyü kimi, Azərbaycanda vergi yükü inkişaf etmiş OECD ölkələri üzrə aşağı olsa da, digər regionlarla müqayisədə daha yüksəkdir.

Amma bu göstərici OECD-nin öz daxilində də ölkələr üzrə xeyri fərqlənir. Məsələn, ən yüksək göstərici (45%) ilə Fransa ilk sıradadır, ən aşağı göstərici ilə (22%) Meksika sonuncu sıradadır. Türkiyə 26%-lə aşağı vergi yükü olan ölkə kimi son 5-likdə qərarlaşıb.

Azərbaycanda əsas vergilər üzrə dərəcələrin dünya ölkələri ilə müqayisəsi

İxtiyari ölkədə vergi yükünün ağırlığı həm də ayrı-ayrı vergilərin dərəcələrindən asılıdır. Məsələn, Vergilər Məcəlləsinə əsasən, şirkətlər üzrə mənfəət vergisinin dərəcəsi 20%, ƏDV üzrə dərəcə 18%, fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə dərəcəsi orta hesabla 14% [təşkil edir](#).

Məsələn, ən yüksək vergi yükünə malik Fransada vergi dərəcələri hər kəs üçün maraqlı ola bilər. Bu ölkədə korporativ [gəlir vergisi](#) 25%-dir[1]. Fiziki şəxslərin gəlirlərindən vergilər üzrə mütərəqqi sistem fəaliyyət göstərir və aşağı gəlirə minimum, daha yüksək gəlirlərə isə maksimum vergi tətbiq edilir. Vergi dərəcəsi illik qazancların məbləğindən asılı olaraq, 0-45% intervalında [dəyişir](#).

ƏDV-nin əsas dərəcəsi 20% olsa da, bu vergi növü üzrə də differensial dərəcələr [mövcuddür](#). Belə ki, müəyyən növ dərman vasitələrinin satışı, sərnişin daşınması zamanı 10%, ərzaq

məhsullarına, qaz və elektrik enerjisindən istifadəyə, kitab satışına, əlillər üçün məhsul və xidmətlərə isə 5,5% ƏDV tətbiq edilir. ƏDV-nin ən aşağı dərəcəsi 2,1% təşkil edir və bu güzəştdən əsasən xüsusi növ dərmanların istehlakçıları və mətbuat istifadə edə bilər. Öz növbəsində, ƏDV-dən azad edilən xeyli mal və xidmətlər də var.

Göründüyü kimi, ən yüksək vergi yükünə malik Fransada vergilərin dərəcələri heç də Azərbaycanla müqayisədə həddən artıq yüksək deyil. Əgər 2 ölkə arasında vergi yükü arasında fərq daha böyük, vergi dərəcələri arasında daha aşağıdırsa, bunun bir neçə potensial səbəbi ola bilər. İlk növbədə, bu, o halda ola bilər ki, vergi yükü aşağı olan ölkə əhaliyə və biznesə daha geniş vergi güzəştləri təqdim edir. Əgər belə güzəştlərin miqyası müqayisə aparılan hər 2 ölkədə bir-birinə yaxındırsa, 1 mühüm səbəb qalır: vergidən yayınmanın miqyası daha böyükdür. İstənilən ölkədə, o cümlədən Azərbaycanda vergidən yayınmanın və real vergi potensialının miqyasının dəqiq təsbit edilməsi tamamilə ayrı bir araşdırmanın mövzusuudur.

İstinadlar

[1]

<https://taxsummaries.pwc.com/france/corporate/taxes-on-corporate-income>